

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.39>

МОДЕРНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОВ І МОВНИХ ПРАВ У ЗАРУБІЖНОМУ ДИСКУРСІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Туряниця В.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-9791-3428*

Туряниця В.В. Модерні філософсько-правові засади класифікації мов і мовних прав у зарубіжному дискурсі: досвід для України.

Науковиця проаналізувала класифікацію мов вченими зарубіжжя – філософами, правниками, мовознавцями в галузі мовних прав, як проблеми актуальної, що часто спричиняє конфлікти в суспільстві, державі та на міждержавному рівні, а також є причиною воєн.

Дослідниця даної проблеми акцентує: мова, мовні права, їх статус та реалізація були і залишаються надзвичайно актуальними в наш політико турбулентний час з його непередбачуваними глобалізаційними процесами та трансформаціями в системі координат національного і міжнародного права на принципах демократії та верховенства права.

Правознавиця зауважує, що мова – це тонка субстанція найделікатніша і болюча проблема буття людини. Статус мови призводить не тільки до мовно-політичних і правових конфліктів, а й до війн – громадянських та міжнародних. Підтвердженням є повномасштабна війна проти України, розпочата Російською Федерацією.

Авторка наголошує про необхідність застосування міжнародного досвіду у вирішенні даної проблеми в полінаціональних, посттоталітарних державах на засадах права, зокрема, класифікації статусу мов і мовних прав, що впливають на основі модерних філософсько-правових засад у зарубіжному дискурсі.

Зосередивши свою увагу на класифікації, статусі мов і відповідно до них мовних прав, дослідниця робить висновок про необхідність усвідомлення і вироблення нового розуміння даного феномену, можливості уникнення конфліктів при переформатуванні поглядів держав в інтересах суспільств, держав і міждержавних відносин з урахуванням стану і перманентності видозмін у світі, науково-теоретичного набутку висновків і рекомендацій філософсько-правової думки сучасності, практичної реалізації на рівні національного законодавства з урахуванням базового міжнародного права з метою його подальшого вдосконалення. Це і є тими теоретико-методологічними і практичними засадами необхідності вирішення загально-людської проблеми з метою подальшого уникнення конфліктів і воєн та спільним усвідомленням важливості даної проблеми.

Зробивши аналіз даної проблеми, окресливши та охарактеризувавши позиції вчених зарубіжжя, дослідниця робить висновки щодо практичного використання досвіду та теоретико-методологічних напрацювань в Україні та пострадянських країнах, що стали на шлях демократії та правового розвитку.

Ключові слова: мова, класифікація, статус, мовні права, критерії, філософсько-правові засади, вдосконалення, досвід, практична реалізація.

Turyanytsya V.V. Modern philosophical and legal principles of the classification of languages and language rights in foreign discourse: experience for Ukraine.

The scholar analyzed the classification of languages by foreign scholars - philosophers, lawyers, linguists in the field of language rights - as a topical issue that often causes conflicts in society, the state and at the interstate level, and is also the cause of wars.

The researcher of this problem emphasizes that language, language rights, their status and implementation have been and remain extremely relevant in our politically turbulent times with its unpredictable globalization processes and transformations in the coordinate system of national and international law based on the principles of democracy and the rule of law.

The jurist notes that language is a delicate substance, the most delicate and painful problem of human existence. The status of language leads not only to linguistic, political, and legal conflicts, but also to civil and international wars. The full-scale war against Ukraine waged by the Russian Federation is a proof of this.

The author emphasizes the need to apply international experience in solving this problem in multinational, post-totalitarian states on the basis of law, in particular, the classification of the status of languages and language rights arising from modern philosophical and legal principles in foreign discourse.

Focusing on the classification, status of languages and, accordingly, language rights, the researcher concludes that it is necessary to realize and develop a new understanding of this phenomenon, the possibility of avoiding conflicts when reformatting the views of States in the interests of societies, States and interstate relations, taking into account the state and permanence of changes in the world, scientific and theoretical acquisition of conclusions and recommendations of philosophical and legal thought of our time, practical implementation at the level of national legislation, taking into account the basic international law. These are the theoretical, methodological and practical foundations of the need to address the universal human problem with a view to further avoiding conflicts and wars and a common awareness of the importance of this problem.

Having analyzed this problem, outlined and characterized the positions of foreign scholars, the researcher draws conclusions regarding the practical use of experience and theoretical and methodological developments in Ukraine and post-Soviet countries which have embarked on the path of democracy and legal development.

Key words: language, classification, status, language rights, criteria, philosophical and legal principles, improvement, experience, practical implementation.

Актуальність теми, постановка проблеми дослідження та їх теоретико-практичне значення. Та чи інша мова – надбання певного народу. Вона засвідчує його історію, ментальність і культуру. У той же час це є ідентифікатор приналежності людини до відповідної нації, засіб консолідації групи, суспільства, народу і невід’ємний чинник державотворення.

Мова – загальнолюдське явище. Функціонування мови будь-якого народу, тої чи іншої етнічної групи, національної меншини, спільноти залежить від багатьох факторів. Історії розвитку, свідомості її носіїв, приналежності або спорідненості до певної групи або мовної сім’ї, мовної політики в державі, диференціації мов та національного законодавства. До важливих факторів, як ми вже акцентували, відносяться сьогодні глобалізаційні процеси, спричинені політичною турбулентністю, непередбачуваними змінами та свідомим порушенням демократичних принципів і норм міжнародного права, бездієвістю міжнародного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, нації, держави [1].

Проблема функціонування тої чи іншої мови, її статусу особливо гостро проявляється в полінаціональних державах. Як засвідчує історія розвитку людської цивілізації, проблема мовних прав, як природних фундаментальних, була і залишається актуальною й сьогодні. Адже мова – це і доля народу, історична пам’ять, його мисленева діяльність. Без мови немає народу, немає нації. За словами відомого українського науковця І.Огієнка, мова є душею кожної національності, її найцінніший скарб. Спочатку у людей відбирають рідну мову, а потім зникає і сам народ і нація.

Сьогодні особливої актуальності набуває збереження мов, котрі знаходяться на грані відмирання. Про це засвідчує і наявне міжнародне законодавство, зокрема, «Європейська хартія регіональних або міноритарних мов». Цей правовий документ є відображенням мовної політики на європейському континенті з урахуванням принципів і правових норм, закріплених у «Міжнародному пакті про громадянські і політичні права» Організації Об’єднаних Націй та «Конвенції про захист прав людини і основоположних прав», прийнятою Радою Європи. Метою хартії, як зазначається в преамбулі, було усвідомлення необхідності захисту і підтримки регіональних мов або міноритарних у різних країнах та регіонах Європи, як важливого внеску у розбудову Європи, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суве-

ренітету та територіальної цілісності, беручи до уваги специфічні умови та історичні традиції в різних регіонах європейських держав [2].

Метою нашого дослідження став аналіз підходів зарубіжними науковцями – філософами, правознавцями та мовознавцями класифікації мов, їх статусу та функціонування на рівні мовного права як природного фундаментального права людини і громадянина. Адже в комплексі – це є критерієм визначення мовних прав для людини і громадянина, національних меншин, мовних спільнот, корінних народів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи актуальність мовних прав у світі на даному етапі розвитку людства в системі координат національного і міжнародного права та набутого досвіду в часопросторі, як ми зауважували, дослідження науковців як вітчизняних, так і зарубіжних охоплюють великий спектр проблем мовних прав.

Комплексний підхід до аналізу даної проблеми має забезпечити чіткі спільні теоретико-методологічні засади, узагальнені та обґрунтовані рекомендації для втілення їх у практику, що зумовить утворення нового спільного змістового правового простору на рівні держави і наддержавних утворень та стане новою системою у конструкції мовних прав і розширення світогляду, комунікації в новоутворенні [3]. Адже мовні права є невід’ємні, вони є універсальним правом людини і необмежені територіально, що засвідчує право на визнання і гідність людини і громадянина.

В основу класифікації статусу мов, що функціонують у державі беруться критерії, які дають можливість нормативного закріплення та практичної реалізації принципу верховенства права. У цьому плані можна виділити три підходи науковців: формальний, матеріально-правовий та функціональний.

Характерною особливістю першого підходу є закріплення принципу верховенства права в цілому. Другий базується на принципі правової моралі: керується моральними уявленнями про відповідну правову систему, оцінюючи верховенство права з позицій досягнення ідеалу та відповідно його ефективного функціонування. Щодо третього, функціонального, він хоч і подібний до другого за сутністю, але головну увагу зосереджує на ефективності права і правової системи у виконанні своїх функцій і підтверджує дієвість правової доктрини та обґрунтованість теоретико-практичних підходів до вирішення проблеми.

Крім цього, всі підходи в поєднанні засвідчують про наявність правового плюралізму, що сприяє подальшому вдосконаленню мовних прав в правовій системі прав і свобод людини та громадянина з урахуванням зрілості суспільства відповідного типу держави, наявності політичної турбулентності глобалізаційних процесів та зумовлених ними змін, а також з намаганням утворення нової системи світопорядку.

Мова – це суспільне явище і одночасно система функціонування зі своїм правовим статусом, що забезпечує їхнім носіям мовних прав – прав природних фундаментальних. Вона функціонує, розвивається в тісній єдності зі своїми носіями та відображає диференціацію громадян країни та народу в цілому. Підходи до класифікації мов різні. Один із них – правова класифікація статусу мов. Суть її полягає в тому, яке місце в ієрархії мов вона займає, які функції виконує та має офіційний статус у конкретній юрисдикції.

З метою вдосконалення в полінаціональних країнах мовних прав і забезпечення прав її носіям, що є рушійною силою їх розвитку, враховуються внутрішні та зовнішні фактори мовної політики: режим управління та геополітичні зміни у світі, спричинені процесами глобалізації та трансформації. Ці фактори мають значний вплив і на правову класифікацію статусу мов, а саме: місце у ранзі мов і забезпечує їх статус і функціонування в суспільстві та державі.

Зауважимо, що на сьогодні однозначної класифікації правового статусу мов як на рівні національного, так і міжнародного, європейського права немає. В Україні вона базується на чинній Конституції та Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Саме вони визначають статус і застосування української мови як офіційної, державної. Правовий статус інших мов та їх застосування регулюються відповідним законодавством України.

Офіційний рівень правового статусу мови визначається державою. Він може видозмінюватися під впливом різних факторів з метою актуалізації єдності прав і обов’язків, як це впливає з комплексного підходу до прав людини і громадянина взагалі. Особливо це характерно для пострадянського періоду, де іноземні мови, мови національних меншин, груп, мовних спільнот, регіональних, міноритарних та мови корінних народів набувають нові юрисдикції в сучасних політико-турбулентних умовах.

Основоположним критерієм для німецького вченого Г.Клосса при класифікації мов стала позиція держав до мов. У своїх публікаціях 1966–1971 років він звернув увагу на тенденцію нових підходів, що відображало суспільно-історичні умови, стан, настрої щодо сучасного ставлення мов та необхідності внесення змін у мовні права.

На сьогодні ця класифікація є найбільш реальною, сучасною, обґрунтованою, бо відображає світову тенденцію настроїв у постколоніальних республіках, а також усвідомленості на рівні держав необхідності нових підходів до мовних прав із врахуванням політики турбулентності у сьогоденнішому світі.

Саме на цій основі він здійснює класифікацію мов. Вона утворює систему з восьми складових.

На перше місце ставить міжнародну офіційну мову, виділяючи її офіційні різновиди – глобальна міжнародна, регіональна міжнародна та офіційні мови міждержавного договору. Друге місце посідає єдина загальнонаціональна державна, вона загальнодержавна, офіційна (українська в Україні, італійська, французька відповідно в Італії та Франції тощо). Дві загальнонаціональні державні мови, що мають однаковий статус і рівнозначно використовуються як загальнонаціональні державні (прикладом є арабська і французька в Марокко) займають в мовній ієрархії третю позицію).

Четверту позицію Г.Клосс відводить регіональній державній мові. Розкриваючи її суть, він наводить і приклади її функціонування. Це, за його характеристикою, єдина регіональна державна мова, що рівнозначно використовується із загальнонаціональною (загальнодержавною, державною мовою в межах території регіону в федеративній (Швейцарія, Бельгія, Канада) чи регіоналістській (Іспанія, Італія) державі або відносно рівнозначно використовується у межах території регіону із загальнонаціональною державною мовою в унітарній державі (Франція). Ще одна характерна риса статусу даної мови – це державна мова, яка є одночасно основною і єдиною державною мовою в межах кордонів, що властива деяким кантонам Швейцарії.

До п'ятої ланки в даній класифікації віднесено мови, визнані, охоронювані та підтримувані державою мови народів, котрі історично проживають на території держави, але відмінні від загальнонаціональної або регіональної мови.

Мови (точніше допоміжні мовні системи) осіб із обмеженими комунікативно-лінгвістичними можливостями (тяжким порушенням мовлення, сліпих, глухих і глухонімих) та жестові мови (жестові системи комунікації), тактильні, тощо посіли шосте місце.

На сьомому опинилися мови із спеціально необумовленим статусом: «індиферентні» мови – мови мігрантів та штучні мови – есперанто та інші.

Завершують класифікацію мови, розвиток яких не заохочується або взагалі є мовою ворожнечі (російська в Україні та інших країнах) [4, 5, 6].

Особливу увагу науковців викликали диспути щодо класифікації мов – їх статусу та функціонування у «Європейській хартії регіональних або міноритарних» мов від 5 листопада 1992 року (оригінальна офіційна назва *European Charter for Regional or Minor Languages*).

Зауважимо, що дана хартія, зокрема її переклад українською, ратифікація, правове трактування та реалізація, особливо на сході України, призвела до невтішних наслідків. Саме зарубіжні дослідники першими підняли болючі аспекти цієї проблеми з позицій права. За своєю метою хартія мала стати документом збереження мов, що знаходяться під загрозою існування, а в українському перекладі виявилася правовою підставою загрози українській мові як мові офіційної державної, стала інструментом політики до розпалювання міжнаціональної ворожнечі, що активно здійснювалися саме на цій основі.

Дослідниця з німецького університету Ю. Бестер-Дільгер виокремила суттєві недоліки правового документу, а саме: довільний переклад назви, інтерпретація наявних положень країнами, що ратифікували хартію. До інших недоліків, що мають важливе значення в правотворчості, віднесла нечіткість викладу суті понять «діалект», «міноритарна мова», «мова мігрантів» та відмінності між ними [7].

М.Мозер, мовознавець Віденського університету відзначив рихлість термінів, наявність відсутності чіткості у їх формулюванні, що стосується також і самої назви офіційного документа. Все це призвело до відповідних трактувань і дій країнами та поділило їх на два табори. Науковець зазначає, що скрупульозний аналіз основних статей дає підстави на висновок: відсутність конкретики в наявних основних поняттях [8].

Хочеться виокремити думку І.Больман, відомої французької дослідниці в галузі статусу мов, їх прав, що одним із важливих факторів спричинення війн у Європі є мова. Вона акцентує увагу

на диференціації груп меншин «справжніх» і «несправжніх», взявши за критерій мовну ознаку. Науковиця обстоює думку: справжні меншини є ті, що не мають за межами їхньої території проживання аналогічних за мовою груп. Сутність несправжніх полягає у їх відірваності від свого природного середовища [9].

Принагідно варто зауважити думку вітчизняного дослідника, директора Інституту мовознавства О.О.Потебні НАН України, Б.Ажнюка з приводу ідеології аналізованого правового документу. Він зазначає, що вона базується на принципі позитивної дискримінації – «affirmative action», посиляючись на ст. 7 ч. 2 хартії: запровадження спеціальних заходів на користь регіональних мов або мов меншин, що мають на меті досягнення рівності між тими, хто використовує ці мови і рештою населення розглядається як акт дискримінації стосовно осіб, які використовують поширеніші мови [10].

Сьогодні необхідно Україні, як багатонаціональній державі в боротьбі за свій суверенітет і збереження держави, проаналізувати недоліки хартії, виявити і усвідомити суть статей, імплементуючи їх в українське законодавство з метою виключення маніпуляцій окремими політиками і громадянами України. Адже мовні війни не зупинилися.

Зрушення в цьому напрямі засвідчують публікації попередніх років та цього річ, зокрема С. Савойської, В. Панібудьласка, О. Заболотної, А. Філатова та інших [11, 12].

Висновки. Зроблений аналіз дискурсу класифікації мов, їх суті, функціонування і збереження дає нам підстави зробити відповідні висновки, побажання та рекомендації, виокремити інтегральний теоретико-методологічний, законодавчий напрями на міжнародному, європейському та національному рівнях.

Наявна на сьогодні класифікація мов і їх статус мають характерні риси інноваційності, зумовлені перманентністю розвитку людської цивілізації, вдосконаленням права та його подальшу інтеграцію з філософією, соціологією, політологією, психологією та іншими науками. Все це в комплексі вимагало нових змін як на національному, так і міжнародному рівнях, а також об'єктивної необхідності відображення мовних прав у законодавчих базах цих рівнів.

Нормативно-правове закріплення та практична реалізація висновків наукових досліджень мають бути підпорядковані подальшому розвитку мовних прав із прагненням практичного вирішення потенційних конфліктів, що виникають сьогодні, стати превентивними нормами у їх зародженні.

Які б не були наявні на сьогодні класифікації мов і мовних прав, на наш погляд, в основі державотворчої нації її мова має посідати найвищий статус у суспільстві та державі як мова офіційна, державна, мова загальнозживана, бо саме вона є одним із наріжних каменів у фундаменті забезпечення та ідентифікації своєї національності, державного суверенітету, консолідацією держави та її захисту від посягань ворогів.

Саме закріплення її правового статусу на рівні конституції держави, як одного з головних атрибутів, є ознакою правової держави та її подальшого розвитку в умовах сьогодення. До прав та обов'язків людини і громадянина має бути усвідомлене ставлення з врахуванням різного роду умов, явищ, подій, що є каталізатором регулювання мовних відносин у суспільстві, державі, на міжнародному рівні та внесення змін у мовне законодавство.

Український правник із світовим визнанням С.Головатий сьогодні ствердно застерігає: «Мова – це інститут державності» [14]. Саме вона у нинішніх умовах є одним із основоположних критеріїв державної політики в підході до надання відповідного правового статусу мовам та зміні мовних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Турияница В.В. Глобалізаційні процеси і трансформації та їх вплив на розвиток системи мовних прав. *Глобалізація та трансформація: національний та світовий виміри: кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. 273 с.
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 05.11.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text.
3. Турияница В.В. До проблеми сутності правової категорії «мовні права» *Нотатки сучасної науки: електронний мультидисциплінарний науковий часопис.* № 23. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. 40 с.
4. Kloss H. Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables. *Sociological Inquiry.* 1966. Vol. 36, iss. 2. P. 135–145.

5. Kloss H. Bilingualism and Nationalism. *Journal of Social Issues*. 1967. Vol. 23, № 2. P. 39–47.
6. Kloss H. Language Rights and Immigrant Groups. *International Migration Review*. 1971. № 5. P. 250–268.
7. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27685/09Besters-Dilger.pdf?sequence=1>.
8. Мозер М. Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf>.
9. Больман І. Мовні війни в Європі. URL: https://issuu.com/pubkis/docs/movni_vijny.
10. Ажнюк Б. Мовна політика: Європейські критерії і Україна. URL: <http://ukr.movoznavstvo.knu.ua/wp-content/uploads/2019/11/49-azhniuk.pdf>.
11. Савойска С., Панібудьласка В. Мовно-політичні конфлікти в умовах пострадянської трансформації суспільства (на матеріалах південно-східного регіону України). *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2010. Випуск 1 (3). С. 132–133.
12. Заболотна О. «Мови меншин» на службі Кремля: навіщо уряд Шмигала змінює Хартію та що можна зробити краще. *Європейська правда*. 22 січня 2025.
13. Філіппов А. Як «Мовну Хартію» використали для русифікації і що роблять для виправлення цього. *Європейська правда*. 22 січня 2025.
14. Головатий С. Українська мова – інститут державності. *Право України*. 2016. № 3. С. 11–62.